

А. В. Бесчастний,  
аспірант, Донецький державний університет управління

## ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

*Розглянуто питання економічної безпеки та аналізується сучасний стан економіки України в контексті світової економічної кризи, з метою виявлення основних її критеріїв та загроз.*

*На сьогодні не вироблений єдиний підхід до визначення того, що таке національна безпека, щодо місця і ролі в системі національної безпеки підсистеми економічної безпеки та визначення того, наскільки система національної безпеки і економічної безпеки країни взаємопов'язані і взаємозалежні. Тому в умовах світової економічної кризи актуальність дослідження цієї проблеми зростає.*

*The question of economic security is considered and the modern consisting of economy of Ukraine is analyzed of context of world economic crisis, with the purpose of exposure of its basic criteria and threats.*

*For today the unique going is not mined-out near determination of what national safety, in relation to a place and role in the system of national safety of subsystem of economic security, and determination of that, as far as system of national safety and economic security of country are connected and interdependent. Therefore in the conditions of world economic crisis, actuality of research of this problem grows.*

*Ключові слова: національна, економічна, сировинно-ресурсна, фінансова, соціальна, інноваційно-технологічна, продовольча, зовнішньоекономічна безпека, світова криза.*

### ВСТУП

У науковій літературі є багато поглядів на визначення поняття "економічна безпека держави". Визначення вітчизняних та зарубіжних фахівців відрізняються різноманітністю підходів і суттєво розбігаються за змістом.

Найбільш ґрунтовним є визначення Я. Жаліла, який трактує економічну безпеку країни "як складну багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання" [4, с. 23].

### ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Однією з базових потреб в житті як окремої людини, так і держави є потреба в економічній безпеці. Економічна безпека є найбільш важливою складовою в структурі національної безпеки країни, тому що решта всіх видів безпеки не може існувати без достатнього економічного забезпечення. Тому сьогодні, в умовах світової економічної

кризи, необхідність забезпечення економічної безпеки держави набуває особливого значення як основи збереження національної безпеки України.

### РЕЗУЛЬТАТИ

Більшість дослідників економічної безпеки дійшли висновку, що основними структурними елементами економічної безпеки, які необхідно застосувати при аналізі економічної безпеки України, є такі:

- сировинно-ресурсна безпека;
- енергетична безпека;
- фінансова безпека;
- соціальна безпека;
- інноваційно-технологічна безпека;
- продовольча безпека;
- зовнішньоекономічна безпека.

Проблема аналізу стану економічної безпеки України досліджували у працях такі сучасні економісти, як М. Єрмоленко, В. Гайдук, В. Мунтіян та ін. Але в умовах світової економічної кризи проблема економічної безпеки України набуває особливого значення, потребує подальшого аналізу та дослідження.

Однією з найбільш важливих складових економічної безпеки України є сировинно-ресурсна безпека. Зміцнення сировинно-ресурсної безпеки передбачає розвиток гірничо-видобувної

та гірничо-переробної промисловості, їх технічне переоснащення, комплексне освоєння копалин на основі новітніх технологій, досягнення сучасних стандартів, якості продукції та безпеки праці; зменшення залежності від імпортової стратегічної сировини [Мунтіян].

У добувній промисловості у 2008 р. проти 2007 р. випуск продукції зменшився на 2,4%, у тому числі на підприємствах з добування металевих руд — на 7,2%, добування нафти і газу — на 0,9%. У видобуванні вугілля та торфу отримано приріст продукції — 1,9%. За 2008 р. видобуто 19,8 млрд м<sup>3</sup> природного газу, 3,1 млн т сирової нафти та виготовлено 59,3 млн т готового вугілля, 72,7 млн т руди та концентратів залізних неагломерованих.

На підприємствах по добуванню паливно-енергетичних корисних копалин приріст продукції склав 1%, тоді як у видобутку корисних копалин, окрім паливно-енергетичних, зафіксовано зниження виробництва на 6,1%. Україна за підсумками роботи металургійних підприємств в 2008 р. скоротила виробництво сталі на 13,45 в порівнянні з 2007-м — до 37,1 млн т. Споживання металопродукції в Україні у 2008 р. скоротилося на 19,3% в порівнянні з 2007 р. — до 8,8 млн т. В той же час Україна збільшила імпорт металопродукції на 9,5% — до 2,3 млн т. При цьому вітчизняні метпідприємства знизили обсяги реалізації своєї продукції в Україні на 26,1% в порівнянні з попереднім роком — до 6,5 млн т.

Гірничо-рудні підприємства за минулий рік знизили виробництво залізняка на 7% — до 71,721 млн т., залізної рудного концентрату — також на 7% — до 56,696 млн т. Українські трубні підприємства у 2008 р., за даними Мінпромполітики, знизили виробництво труб з чорних металів на 7,7% в порівнянні з 2007 р. до 2 млн 404,8 тис. т.

Слід також зазначити, що важливішою проблемою цих галузей економіки є застаріла техніка, при цьому у гірничо-металургійному комплексі, за даними УкрРудПром загальне зношення основних виробничих фондів, машин і механізмів складає 65%, в тому числі рівень зносу коксових батарей 54%, доменних печей — 87%, конверторів — 26% і прокатних верстатів — 90%. Майже 90% шахт більше 20 років працюють без реконструкції. 37 тисяч одиниць основного стаціонарного обладнання галузі 2/3 відпрацювали свій термін експлуатації і потребують негайної заміни. Але інноваційна активність практично припинилась. У 2005—2007 рр. інноваційною діяльністю займалися тільки декілька сотень підприємств.

Для української економіки величезне значення має забезпечення енергетичної безпеки. Вирішення цієї задачі пов'язане зі сталим розвитком власного паливно-енергетичного комплексу, ефективним використанням енергії у виробництві та побуті, зменшенням залежності національної економіки від імпорту палива на основі розвитку власного виробництва, пошуком нових джерел енергопостачання і його диверсифікації.

Ситуація, яка складалася в паливно-енергетичному комплексі загрожує забезпеченню енергетичної безпеки України.

Видобуток газу на території України в січні — жовтні 2008 року, за даними Мінпаливенерго, зростає на 1,1% (на 185,4 млн куб. м) в порівнянні з аналогічним періодом 2007 року — до 17 млрд 445,3 млн куб. м.

Підприємства НАК "Нафтогаз України" за 10 місяців 2008 року скоротили

ли видобуток газу на 0,1 % (на 23,8 млн куб. м) — до 15 млрд 975,5 млн куб. м, зокрема, ДК "Укргаздобування" збільшила видобуток на 0,9 %, тоді як ВАТ "Укрнафта" скоротила на 3,2 %, ГАО "Чорноморнафтогаз" — на 4,7 %.

Крім того, видобуток нафти з газоконденсатом в Україні за 10 місяців 2008 року зменшилась на 4,7 % (на 173,5 тис. т) в порівнянні з аналогічним періодом 2007 року — до 3 млн 550,7 тис. т.

При цьому підприємства "Нафтогазу України" скоротили видобуток нафти з газоконденсатом на 3,3 % (на 110,1 тис. т) — до 3 млн 253,9 тис. т., зокрема "Укрнафта" знизила видобуток на 3,1 %, "Укргаздобича" — на 4 %, "Чорноморнафтогаз" — на 3,9 %.

Очевидно, що укладені в Москві газові угоди приведуть до різкого зростання цін на блакитне паливо для всіх категорій вітчизняних споживачів. Ціна на російський газ для України в розмірі \$ 360 за 1 тис. куб. м (більш \$ 500 з існуючими "накрутками") в умовах, коли стоять всі шість провідних хімічних підприємств і половина металургійних заводів, означатиме великі проблеми для вітчизняної промисловості і для економічної безпеки України.

Нові ціни на газ фактично означають зупинку для багатьох підприємств. Якщо для металургів газ по \$ 250 (плюс всі внутрішні надбавки) ще можливий, то \$ 300 — для них серйозна проблема. Все це зараз примушуватиме багато металургійних підприємств проводити екстренні програми реконструкції, але чи є тепер для цього час і фінансові ресурси — повинні дати відповідь самі металурги. В результаті багато виробництв мають ризик зупинитися і надалі навіть не відновити свою роботу.

Шанс вижити мають ті металургійні підприємства, які встигли реструктуризуватися, а також ті, які контролюють гірську ренту, що не належить їм. Тому як тільки держава візьме під контроль ренту на користь всього населення країни, у підприємств теж виникнуть проблеми. В секторі металургії вже частково запущена реструктуризація. Буде легко виробництвам, які встигли провести злиття і поглинання і створили вертикально-інтегровані холдинги за участю гірничо-збагачувальних підприємств.

Нові ціни на газ фактично означають зупинку хімічних підприємств, а також знецінення, як і в металургії, їх активів. Найпривабливіші і перспективніші для реконструкції активи почнуть масово скуповувати ті, у кого в нинішніх умовах є гроші. Перш за все — іноземні компанії, які проводилимуть зовсім іншу політику. Через якийсь час нові іноземні власники спробують провести оновлення виробництв, але будь-які структурні зміни в сталій нинішній моделі нашої економіки неминуче приведуть до колосальних втрат доходів держбюджету.

Ситуація, яка складається у металургів і хіміків, помножена на світову рецесію і обвал можливостей експорту, означає, нові проблеми в частині дефіциту платіжного балансу і серйозні втрати для держбюджету. Обидві галузі — основні джерела валютних надходжень до країни.

В останні роки внаслідок повнішого використання виробничих потужностей спостерігається позитивна динаміка зменшення енергомісткості ВВП, але загалом енергомісткість економіки України залишається надто великою порівняно з провідними індустріально

розвиненими країнами світу.

Україна є найбільшим у світі імпортером природного газу, посідає третє місце за обсягами його використання і перше місце за споживанням на душу населення. Гіпертрофована структура споживання паливно-енергетичних ресурсів із завищеною часткою газу та надзвичайною марнотратністю в цій сфері негативно впливає на забезпечення енергетичної безпеки України. Криза неплатежів, накопичення боргів енергетичними компаніями та непрозорість розрахунків паралізують роботу енергетичної галузі.

Заходи із забезпечення фінансової безпеки країни мають передбачати вдосконалення фінансової, грошової, кредитної, валютної, банківської, бюджетної податкової систем з метою забезпечення ефективного функціонування економіки, її структурної збалансованості та стійкості до негативних впливів світової фінансової кризи.

У 2008 р. в Україні був зафіксований найвищий рівень інфляції в Європі, але криза стала свого роду порятунком, принаймні уповільнивши в листопаді зростання інфляції на рівні 22,3 % і зупинила галопуюче зростання цін. У 2009 році в Україні очікується річний приріст інфляції на рівні 14,2 % (в кращому разі) або 16,9 % (за песимістичним сценарієм).

Гривня схильна до зовнішніх дій, оскільки майже 50 % кредитування в Україні здійснюється в іноземній валюті. Витративши більш \$ 7,5 млрд — 20 % своїх валютних резервів на підтримку гривні в жовтні і листопаді, НБУ неодноразово знижував як офіційний курс гривни, так і інтервенційний курс на міжбанку, щоб нарешті об'єднати ці курси на вимогу МВФ. В результаті кризи гривня втратила майже 60 % своєї вартості з пікового значення у травні 2008 р. [1, с. 3].

Українські банки і підприємства вимушені були нараховувати зарубіжні заборгованості в умовах високої дорожнечі (19,6 % річних) і низької доступності внутрішніх кредитів. Грошова влада України штучно підштовхувала їх до цього, провокуючи кризи ліквідності стерилізацією грошової маси (близько 15 млрд грн. протягом перших п'яти місяців 2008 р.) в безперспективній боротьбі з інфляцією монетарними методами.

У 2009 р. на Україну чекає найрізкіше зниження темпів зростання зі всіх країн Східної Європи. Кабінет Міністрів опублікував свій макроекономічний прогноз на 2009 р., спрогнозувавши річне зростання реального ВВП на рівні всього 0,4 %. Ці цифри базуються на оптимістичному сценарії, підготовленому Мінекономіки, і має на меті поліпшення зовнішнього попиту і ефективність антикризових заходів уряду. Раніше, ґрунтуючись на песимістичному сценарії, міністерство прогнозувало 5 % спад ВВП, але цей прогноз не був опублікований.

Компанія Dragon Capital представляє декілька більш песимістичний сценарій, прогнозуючи спад ВВП на рівні 0,7 % у разі швидкого глобального поживлення економіки, або на 4 % при менш сприятливих обставинах. Агентство Fitch говорить про зниження реального ВВП в Україні на 3,5 % у 2009 р. Аналітики Erste прогнозують спад ВВП в 2009 р. на 2,5 % і відновлення економічного зростання тільки в другій половині майбутнього року.

Україна щорічно втрачає місця в світових рейтингах конкурентоспро-

можності. У 2006 р. (за даними ВЕФ) Україна була на 69 місці, у 2007 р. — перемістилася на 73.

Цього року у рейтингу всесвітньої конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту Україна опустилася з 46 на 54 місце. У 2008 р. у рейтингу було 55 держав.

Руїнування високотехнологічних виробництв призвело до стрімкої деградації соціального капіталу. Десятки тисяч висококваліфікованих робочих, інженерів, наукових співробітників були зведені до статусу вбогих маргіналів. Втративши роботу і кошти для існування, вони вимушені були поповнити армію трудових мігрантів в Європі, США, Росії. Почалася четверта хвиля міграції.

Тільки за офіційними даними (статистична служба Євросоюзу), без урахування нелегальної міграції, більше 100 тисяч українців виїхали на заробітки до Європи. За цим показником Україна потрапила до п'ятірки постачальників емігрантів в країні ЄС.

Всього за різними оцінками, за межами України трудиться від 5 до 7 млн наших громадян у віці 20—49 років, це 10—15 % всього населення країни, або третина працездатного.

Це означає, що країна не просто втрачає місця в міжнародних рейтингах — вона програє боротьбу за перспективу.

Слід звернути увагу на те, що еміграція є ризиком скорочення приросту ВВП, оскільки з вибуванням населення скорочується кількість працівників, що створюють ВВП. Відомо, що кожен відсоток вибуху працівників може викликати скорочення приросту ВВП 2 %.

Забезпечення соціальної безпеки передбачає спеціальні заходи із зупинення падіння реальних доходів населення, а в подальшому — із забезпечення їх випереджувального зростання порівняно з цінами. Це потребує створення системи моніторингу таких ключових індикаторів соціальної безпеки, як розмір оплати праці, величина сукупних доходів на душу населення, їх структура та використання цих доходів, розмір прожиткового мінімуму, розподіл населення за рівнем середнього сукупного доходу на душу населення, споживання продуктів харчування на душу населення, рівень безробіття, чисельність зайнятих в економіці, ступінь диференціації доходів різних верств населення, індекс освіти, показник здобуття загальної середньої освіти, відношення кількості пенсіонерів до зайнятого населення та ін [4].

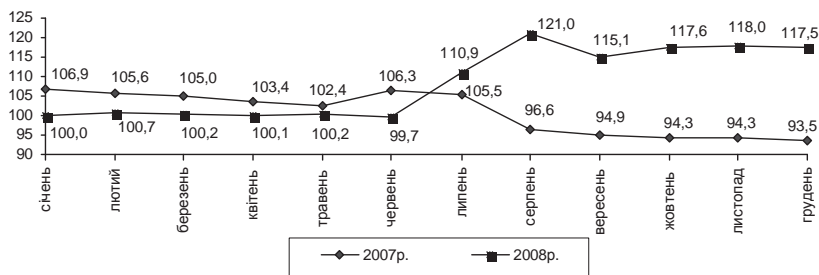
Ще більш руйнівні процеси відбувалися в соціальній сфері. За роки незалежності розрив між багатими і бідними українцями став колосальним.

Різниця в доходах між 10 % найбільш багатих і 10 % найбільш бідних злетіла від 4,5 до 50 разів, тобто більш ніж в 10 разів, що як мінімум в 10—15 разів вище, ніж в економічно розвинених державах.

Якщо у 1990 р. частка оплати праці у ВВП України складала 59 %, то до 2008 р. вона скоротилася майже удвічі — до 32,6 %. Частка зарплат і соціальних витрат в структурі собівартості продукції, виробленої в Україні, ледве дотягує до 8 %. Для порівняння: у США і Європі ця цифра в 6—8 разів вище (50—60 %).

При цьому зростання продуктивності праці практично ніяк не впливає на заробітну плату. Наприклад, у деяких сільгоспідприємствах зростання





**Рис. 1. Зміни обсягів сільськогосподарського виробництва (наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року)**

продуктивності праці за шість років (2000—2009 рр.) склало більше 300 %, а зростання зарплат ледве перекирило показники інфляції.

Держава не виконує навіть мізерних соціальних зобов'язань. За планами влади очікувалося, що зростання пенсій у 2008 р. складе 8 %. Заразі це мінімальне зростання під питанням у зв'язку з невнесенням поправок до бюджету, важким економічним станом і провалами прибуткової частини бюджету.

Україна за показником купівельної здатності населення за наслідками дослідження GFK Purchasing Power Europe 2008—2009, проведеного компанією GFK, зайняла 40 місце серед 41 країни Європи, обійшовши тільки Молдову (у 2007 році Україна зайняла в рейтингу 39 місце).

Згідно з даними дослідженням протягом 2008 року кожен європеєць витрачав на споживчі товари в середньому EUR 12,5 тис., середньостатистичний українець — EUR 1,688 тис. Українці можуть витратити тільки 9 % тієї суми, яку на споживчі товари витрачають німці.

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по країні порівняно з 1 грудня 2008 р. зріс на 0,7 відсоткового пункту і на 1 січня 2009 р. становив 3,0 % населення працездатного віку. Зазначений показник у сільській місцевості зріс на 1,3 відсоткового пункту і становив 5,2 % сільського населення працездатного віку, а серед міського населення — відповідно на 0,5 відсоткового пункту і 2,1 %. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався у Тернопільській області (5,1 %), а найнижчий — у м. Києві (0,6 %).

Кризові процеси не обійшли і сільське господарство. Впродовж останніх 10—15 років рентабельність вітчизняного сільгоспвиробництва стрімко скоротилася — з 40 % (на початку 90-х) до 14,4 % у 2007 — за даними Асоціації "Український клуб аграрного бізнесу" (УКАБ). Іде стрімка деградація головного багатства України — родючих земель. Сьогодні через хижацьку експлуатацію деградація ґрунтів досягла просто загрозливих масштабів. Згідно з розрахунками вчених, щорічні втрати ґрунту в Україні складають 600 млн тонн, зокрема гумусу — до 20 млн тонн.

У 2008 р. загальний обсяг продукції сільського господарства проти 2007 р. збільшився на 17,5 %, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах — на 35,2 %, у господарствах населення — на 5,8 %. Загальне виробництво продукції рослинництва зросло на 30,5 %, продукції тваринництва — на 1,0 %. Зміни обсягів сільськогосподарського виробництва (наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року) зображено на рисунку 1.

Господарствами усіх категорій одержано найбільший за всю історію

країни урожай зернових (включаючи кукурудзу; у вазі після доробки) — 53,3 млн т, що в 1,8 разів більше, ніж у 2007 р. (за рахунок зростання урожайності зернових культур — в 1,6 разу та площі їх збирання — на 14 %). Сільськогосподарськими підприємствами вироблено 42,1 млн т зерна (79 % загального валового збору), господарствами населення — 11,2 млн т (21 %). Урожайність зернових культур в аграрних підприємствах (35,5 ц з 1 га) вища, ніж у господарствах населення, на 3,6 ц.

На рівень продовольчої безпеки впливають багато факторів, таких як здатність національного АПК своєчасно реагувати на кон'юнктуру ринку, стабільність ресурсного забезпечення і кооперативних зв'язків АПК, наявність необхідних обсягів перехідних запасів; платоспроможність населення і доступність продовольства для всіх громадян; ступінь захищеності вітчизняних виробників продовольчих товарів від напливу імпортової продукції тощо [5].

У 2008 році спостерігалася бурхливе зростання іноземних інвестицій в економіку України. За перший квартал 2008 року вони перевищили рівень відповідного періоду попереднього року на 65 %, зокрема у фінансовий сектор вирости в 2,3 рази і подвоїлися в будівництві, добувній промисловості і металургії. При цьому найшвидше росли інвестиції з Кіпру (у 2,2 разу) і Росії (на 71 %). В той же час частка російських інвестицій залишається вельми скромною — 5,6 % від всіх іноземних.

Як свідчить міжнародний досвід, такого роду фінансові кризи зазвичай приводять до середньострокового падіння ВВП і інвестицій від 5 до 20 %, втрати не менше 15 % фінансових активів країни, падіння реальних доходів населення на 15—40 %. Вони супроводжуються втратою міжнародних резервів, галопуючою інфляцією, втечею капіталу, колапсом системи платежів, різким зростанням прострочених боргів, масовими банкрутствами підприємств і різким зростанням безробіття. Їх неминучим наслідком стає незбалансованість державних фінансів, зростання державного боргу, часткова втрата заощаджень населенням, загострення соціальної і політичної напруженості.

Є всі підстави вважати, що криза української економіки характеризується верхнім рівнем негативних наслідків і більшою тривалістю в порівнянні з середньосвітовими показниками [2, с. 3].

Значна внутрішня загроза для економічної безпеки України — це зростання "тіньової" економіки та посилення її криміналізації. За розрахунками, тіньовий сектор складає 40—60 % ВВП. Наявний рівень тінізації економіки України дійшов тієї небезпечної межі, яка говорить про систему розширеного відтво-

рення тіньових економічних відносин. Одним з найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є її негативний вплив на зростання корумпованості та криміналізації суспільства. "Тіньова" економіка негативно впливає на загальний стан економічної безпеки і, зокрема, окремих її видів (ресурсну, енергетичну, фінансову, зовнішньоекономічну, технологічну, продовольчу тощо). За оцінками експертів, втрати держави від тінізації доходів щорічно перевищують 12—13 млрд грн. [4].

## ВИСНОВКИ

Результатом проведеного дослідження є виявлення основних тенденцій розвитку української економіки, які впливають на стан економічної безпеки України. За більшістю показників в функціонуванні економіки України немає достатнього для забезпечення економічної безпеки в умовах світової економічної кризи, тому що кризові процеси світової економіки фактично поєдналися з системними слабкостями нашої економіки. Для того щоб забезпечити економічну безпеку країни в умовах світової економічної кризи, необхідно вжити невідкладних заходів зі зміцнення економічної системи країни, основними з яких повинні бути наступні:

- колосальні інвестиції в модернізацію економіки, які багаторазово перевищують її можливості нагромадження;
- кредитування реального сектора економіки і інфраструктурних проектів;

- пряме кредитування Нацбанком стратегічних підприємств: атомних електростанцій, підприємств металургійної, нафтохімічної і вугільної промисловості;

- обґрунтування збалансованості програми не одиничних, а системних рішень по подоланню джерел слабкості української економіки, про які йшлося вище;

- відновлення контролю держави над ПЕК, яке дозволить не тільки забезпечити обґрунтоване формування тарифів на тепло- і електроенергію, але і провести прискорену модернізацію генеруючих і добувних потужностей;

- розумна реструктуризація економіки;

- розумні рамки дефіциту державного бюджету;

- реалістичність в плануванні пенсій, допомоги і стипендій;

- створення дієвих механізмів реалізації цієї програми, визначення механізмів контролю і відповідальності.

## Література:

1. Бен Арис. Україна — 2009: грядут тяжелые времена. Газета 2000, № 52 от 26.12.08, с. 3.

2. Глызев С. Об угрозе экономического коллапса в Украине. Газета 2000, от 26.11.08, с. 33.

3. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільності: Збірник. — К.: Сатсанга, 2001. — С. 141.

4. Ковальський В., Голодніков О., Григора М., Косарів О., Кузьменко В. Про підвищення енергетично — екологічної безпеки України // Економіка України. — 2000. — № 10. — С. 34—41.

5. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. — К: КВЦ, 1999. — 462 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2009 р.